

Tarihçi Kitabevi Yayınları : 27

Tarihçi Kitabevi Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni

Necip Azakođlu

Editör: Eren Balkan

Sayfa tasarımı : Nevin Azakođlu

Kapak tasarımı: Kolektif Atölye

Birinci baskı: Mayıs 2012

Boyutlar: 13.5 x 21 cm

Sayfa sayısı: 204

Baskı ve Cilt: Kitap Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Őti.

DavutpaŐa Cad. 123 Kat 1

Topkapı / ZEYTİNBURNU - İSTANBUL

+90 (212) 482 99 10

Sertifika no: 16053

ISBN: 978-605-4534-13-5

© Yayın hakları Tarihçi Kitabevi'ne aittir.

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin

alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,

hiçbir Şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Tarihçi Kitabevi

www.tarihcikitabevi.com

Moda Caddesi No: 104/A Moda / KADIKÖY-İSTANBUL

Tel: 0 216 418 68 86

GSM: 0 530 370 74 11

E- posta: info@tarihcikitabevi.com

İNGİLİZ YILLIK RAPORLARINDA

**TÜRKİYE
(1923)**

**Derleyen
ALİ SATAN**

Çeviri: Sevtap Demirci

Tarihçi
Kitabevi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
TÜRKİYE YILLIK RAPOR, 1923.....	13
I. GİRİŞ.....	17
II. LOZAN KONFERANSI.....	31
III. İÇ İLİŞKİLER.....	49
IV. DIŞ İLİŞKİLER.....	75
V. GAYRİMÜSLİM AZINLIKLAR.....	91
VI. EKÜMENİK PATRİKHANE.....	97
VII. DİĞER PATRİKHANELER.....	103
VIII. ASKERİ OLAYLAR, 1923.....	105
IX. DONANMAYA AİT KONULAR.....	109
X. ASKERİ HAVACILIK.....	113
XI. EKONOMİK, MALİ VE SOSYAL İŞLER.....	115
XII. TÜRKİYE'DEKİ İNGİLİZ ÇIKARLARI.....	139
TURKEY ANNUAL REPORT, 1923.....	153
DİZİN	201

Yrd. Doç. Dr. Ali Satan - Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. 1990 yılında aynı Üniversite'nin Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimini tamamladı. İki yıl boyunca İngiltere'de, kütüphane ve arşiv çalışmalarında bulundu. 1994'te "*Türk İnkılâbının İngiltere Basınına Yansımaları*" konulu yüksek lisans tezini verdi. Aynı Enstitüde doktora başlandı ve 2001 yılında "*Halifeliğin Kaldırılışı*" teziyle doktor unvanını kazandı. Cumhuriyet tarihiyle ilgili bilimsel çalışmalarını ve yayınlarını sürdüren Yrd. Doç. Dr. Ali Satan'ın, *Halifeliğin Kaldırılması* (Gökkubbe Yayınları, 2008) ve *Son Halife Abdülmecid Efendi* (Doğan Kitap, 2009) adlı çalışmaları yayınlandı. Satan aynı zamanda I. Dünya Savaşı'ndaki Türk esirlerin anlatıldığı "*Bekle Beni Vatan*" ve "*Dünden Yarına Kıbrıs*" belgesellerinin metin yazarlığını ve danışmanlığını; "*Ölüm ve Sürgün: Bir Göç Hikâyesi*" adlı belgeselin de danışmanlığını yaptı. Satan, 2008 yılında TRT Radyo 1'de "Siyasi Portreler" (50 hafta) ve 2009-2010 yılında "Eski Sorulara Yeni Cevaplar" (100 hafta) programlarını yaptı. 2010 yılında TRT Haber Televizyonu'nda "Tarih Dergisi" programını hazırladı. (Prof. Dr. Zekeriya Kurşun ve Prof. Dr. Ahmet Kavas ile birlikte)

ÖNSÖZ

İngiliz Yılık Raporlarında Türkiye dizi kitaplarının dördüncüsü 1923 Türkiye Raporunu 89 yıl sonra Türkiye kamuoyuna sunuyoruz.

İstanbul'da İngiltere İşgal Komiserliği tarafından 46 sayfa olarak hazırlanan Raporun büyük bölümünü İngiliz İşgal Komiserliğinde Başdragoman (tercüman)ve siyasi danışman olan ve Lozan Konferansında da İngiliz heyetinin Türk danışmanlığını yapan Andrew Ryan (1876-1949) kaleme almıştır. Raporun Lozan ile ilgili bölümleri Eric Graham Forbes Adam tarafından yazılmıştır. Önemli değerlendirmelerini okuyacağınız Adam, uzun yıllar İngiltere dışişlerinde çeşitli görevlerde bulunmuş ve 1 Haziran 1922'de Dışişleri Bakanlığı 1.Sekreterliğine yükselmiştir. İstanbul Büyükelçiliği birinci katipliği sırasında 7 Temmuz 1925'te hayatını kaybedip Haydarpasha İngiliz mezarlığına defnolunmuştur.

Londra'ya 12 Mayıs 1924'te ulaştırılmış Raporun Giriş bölümünde Türkiye'de laikleşmenin önünü açan 3 Mart 1924 kanunlarının etkisi, hatta heyecanı görülmektedir. Bu devrimler hakkında daha geniş değerlendirmeler için 1924 Yılı Raporunu beklemek gerekecektir. Ancak 1923 Yılı Ra-

porunun ağırlıklı konusu Lozan'dır. Müzakereler sırasında yaşanan sıkıntılar ve bunları aşmak için yapılan diplomatik mücadeleler, baskılar, tehditler, blöfler ve fedakarlıklar...

1923 Raporunda Kürt meselesi ile ilgili; “henüz olgunlaşmamış milli talepler” tespiti yapıldıktan sonra; “*Son yıllarda münferit olarak ortaya çıkan isyanlar Kürt bölgelerine özgü hastalıklı bir durum arz etmekte olsa da bölgedeki mili duygu güçlü ve evrensel olmadığı için, Türkler kötü yönetim ile onları kışkırtmazsa Kürt milliyetçiliği ciddi bir tehlike oluşturmayacaktır. Onların korkusu, Irak'ın Kürt kısmından gelecek etkiyle, ya da planlı bir İngiliz entrikasıyla konunun tahrik edileceğidir. Türkler bunun şu anki koşullarda mümkün olamayacağını anlamakta güçlük çekmektedirler*” denilmektedir. (Madde 14)

Yayınlanan Raporda Türkiye'nin nasıl bir badireden geçtiğini gösteren cümleyi de burada dikkatlere sunmak istiyorum: “*Askeri açıdan bakıldığında 1923 yılı fevkalade kayda değer bir yıldır. 1910'dan beri ilk defa, bir yıl süresince Türk ordusu, şu veya bu şekilde yabancı bir güçle aktif bir çatışmaya girmedir.*”

En ilginç bilgi ise “*Türkiye'de, daha çok demiryolu hatlarının geçtiği bölgelere ve sahil kesimlerine olmak üzere, 250-260 kadar Fordson traktörü satılmış*” olmasıdır.

1923 Raporunda; Chester projesi, borçlar, ticaret, Türkiye'nin karşılaştırmalı alım gücü hesapları ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Yine dikkat çekici bir değerlendiri-

ÖNSÖZ

me de Ankara'nın uzun süre başşehir olarak kalmayacağı iddiasıdır.

Öte yandan rapor Lozan'da tazminat meselesinin nasıl çözüldüğüne, tarafların nasıl ikna edildiğine dair önemli ip uçları veriyor. Türkiye'nin neden Yunanistan'dan ciddi bir tazminat almadığı, sadece Karağaç kasabasına razı olduğu yıllardır tartışılan bir husustur. 1923 Raporunda, Türkiye'nin Batı Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin saldırısından çekindiği, Türkiye'nin yeterince asker ve mühimmatı Doğu Trakya'ya geçiremediği, dolayısıyla bu dayatmaya boyun eğdiği ifade ediliyor.

Bir başka tartışmalı konu ise İngiltere'den parası ödendiği halde alınamayan savaş gemileri meselesidir. Rapor bu konuda da rakam vererek bir açıklama getiriyor. Buna göre; İngiltere Lozan'da Türkiye'den savaş tazminatı istemiştir. Ancak varılan mutabakatla Fransa, İtalya ve Türkiye tazminatlardan karşılıklı olarak vazgeçmiş olmasına rağmen İngiliz diplomatlarının ısrarlı müzakereleri üzerine Türkiye'nin İngiltere'nin savaş tazminatı talebine karşılık olarak 2 savaş gemisinden alacağı 5 milyon sterlin ile el konulan hazine bonolarının karşılığı olan 846.100 Sterlinden vazgeçtiği ifade edilmektedir.(Madde 257)

1923 Türkiye Raporu (Annual Report) Londra'da Public Record Office'de İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın araştırmaya açık olan FO 371/10774 E4095/4095/44 numarada bulunmaktadır. Raporun çevirisini yapan Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Sevtap Demirci'ye ve emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

TÜRKİYE
YILLIK RAPOR, 1923

Türkiye Yıllık Rapor, 1923

GİZLİ
(12575)

(E 4095/4095/44)

R. Lindsay'den Mr. MacDonald'a

(Alınış tarihi: 12 Mayıs)

Efendim,

1923 yılına ait Türkiye Raporunu sunmaktan onur duyuyorum. Bu raporun büyük bir bölümü Mr. Ryan tarafından yazılmıştır. Mr. Forbes Adam Lozan Antlaşması ile ilgili bölümü yazarken, Albay Baird, Albay H. Woods ve Mr. A. K. Helm ise ordu, ticari ve ekonomik ilişkiler ve de azınlıklar konularında katkı sağlamışlardır.

Saygılarımla,

R.C. Lindsay

I. GİRİŞ

1923 yılının Türkiye'si, Osmanlı İmparatorluğu'nun karmaşık geçmişiyle, toprak olarak küçülmüş, dış görünüşte son derece demokratik, en azından onu dinamik kılacak birtakım niteliklere sahip gibi görünen yeni devletin belirsiz geleceği arasında bir yerde durmaktadır. Türkiye, gerçekten de İmparatorluğun merkezden uzak vilayetleri için birkaç yılını kaybetmişti. Popüler egemenlik prensibini en uç noktadaki şekliyle kucaklamış, Sultan ve Halife unvanlarına sahip son Osmanlı Hanedanı üyesinden kendisini kurtarmıştı. Birinci Dünya savaşında kaybedilen Arap eyaletlerinin ve diğer toprakların ayrılmasındaki yasal uygulamalar ve bundan da önemlisi, yeni Türk Hükümeti'nin, bir bölümü Barış Antlaşması'yla çizilen tahditli sınırlar içerisindeki tam egemenliğinin uluslararası alanda tanınması Lozan Barış Konferansı'na bırakılmıştı. Diğer tüm sınırlar zımnen de olsa kabul edilmiş, belirsizliğini sürdüren tek sınır ise Türkiye'yi Irak'tan ayıran sınır olmuştur. Yabancı işgaline ve iki başlı Hükümete maruz kalan topraklarını yeniden toparlama ve devletlerine kalıcı ve gerçekçi bir düzen verme işi, Türklerin kendilerinin halledeceği bir sorundur. 1923 yılının Türk tarihindeki dönüm noktaları 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Konferansı ile 29 Ekim 1923'te ilan edilen Cumhuriyet olmuştur.

2. Tarihi bir değerlendirme yapma açısından Lozan Konferansı görüşmeleri ve bu görüşmelerden çıkan sonuçla, Türkiye'deki gelişmeleri bu raporun iki ayrı bölümünde ele almak uygun olacaktır. Bu genel girişin amacı birtakım umumi düşünceler ortaya koymaktır. Böylece neden iki ayrı bölümde incelemenin mümkün ve gerekli olduğu da ortaya çıkmış olacaktır.

3. Yunanlıların Anadolu ve Doğu Trakya'dan ayrılmaları ve 1922 yılının son dört ayında İstanbul Hükümeti'nin ortadan kalkmış olması tüm Türkiye'yi Ankara Hükümeti'nin yönetimi altında birleştirmişti. 1923 yılının ilk 9 ayında İstanbul'da ve Boğazları birleştiren küçük bölgelerde sürmekte olan Müttefik işgali Ankara Hükümeti'nin egemenliğine bazı sınırlamalar getirmişse de bunun birleşme sürecine ciddi bir etkisi olmamıştı. Türkiye'de Milli Mücadele hareketine muhalif olan unsurlar ya yurtdışına kaçmışlar ya da içeride sessiz ve etkisiz hale getirilmişlerdi. Gayrimüslim azınlıklar geçen 9 yıl boyunca yaşanan olaylar nedeniyle sayıca önemli ölçüde azalmışlar, Müttefiklerden gelecek yardım konusundaki son ümitlerini de tüketmişler, sindirilmişler ve özellikle İstanbul dışındakiler son derece etkisiz konuma gelmişlerdi. Yeni Türkiye nesnel anlamda, ırk olarak olmasa da din anlamında homojen bir devlet olup, 1908 devriminden beri büyüyüp gelişmekte olan öyle bir özelliğe sahipti ki, 1919 ve onu takip eden yıllarda gerçekleştirilen Milli Mücadele esas gelişimini buna borçluydu. Bu özellik, güçlü bir milli bilinçti.

4. Bu kavramın tanımını yapmak gerekir. Bugün bile hala Türkiye'de Batılı anlamıyla bir kamuoyu yoktur.

GİRİŞ

Tükenmişlik, cehalet ve doğal ataletle birleşince köylü, yaşamını birebir ilgilendiren acil konular dışında her şeye karşı alabildiğine ilgisiz kalmaktadır. Gerçi ülke meselelerinin çözümünde aktif rol oynayan itibar sahibi ve eğitimli kişilerin sayısında önemli ölçüdeki artışı da görmek gerekir. Bu kişiler nüfusun çoğuyla mukayese edildiğinde küçük bir sınıf oluşturmaktaysa da, kendi içlerinde yeterli ve farklı alanlarda nüfuzlarını gösterecek kapasitededirler. Bu sınıfın bir kısım üyesi tamamıyla fırsat düşkünleri kişilerdir. Yine bir kısmı dürüst birer kuramcı ve idealist iken, önemli bir kısmı akliselim sahibi ve olaylara vakıf kimselelerdir. Her ne olurlarsa olsunlar, hep birlikte kamuoyunun öyle ya da böyle uyumlu bir unsurunu ve belki de gerçek varlığını oluşturmaktadırlar. Vatanseverlik kavramları tam açık olmasa da üyelerinin, bir açıdan vatansever öte yandan ülkenin aydın kesimini oluşturduğu söylenebilir. Bu grup, devlet görevlileri, hocalar, ordu mensupları, meslek sahibi kişiler, gazeteciler, öğrenciler ve yerel eşraf gibi çok farklı kesimlerden oluşmaktadır. Sloganları milliyetçi söyleme dayalıdır.

5. Lozan'da çözülmesi gereken sorunlar karşısında bu sınıfa dâhil üyeler güçlü bir cephe oluşturmuşlardı. Görüşmelerin nasıl sürdürüleceği konusunda Ankara'da farklı düşünceler mevcuttu. Yine aynı şekilde, belli bazı konuların nereye kadar zorlanacağı konusunda ufak tefek ayrılıklar oldu. İsmet Paşa'nın elde ettiğinden daha fazlası için baskı yapan aşırıları da vardı ama 28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Milli'nin ana hatları konusunda hepsi hemfikir diler. Birçok Avrupalıya göre böylesi bir dayanışma ruhu

DİZİN

- Abilov 84
Adakale 37
Adana 52, 58, 146
Afganistan 23, 77, 88
Ağa Han 71, 72, 73
Albay Plastiras 42
Ali Fuat Paşa 66
Ali Şükrü Bey 50, 52, 53, 54
Almanya 88, 113, 131
Amerika Birleşik Devletleri 48,
77, 83
Anadolu Demiryolu Şirketi
127, 145, 146, 148
Anadolu Demiryolu Şirketi
(Anatolian Railway
Company) 127
Anglo-Türk Tröst Şirketi 146
Ankara Hükümeti 18, 39, 45,
49, 59, 62, 75, 77, 84, 90,
100, 109, 115, 126, 144,
148
Arabic 62
Aralov 84
Arnavutluk 88
Atina 85, 86
Avusturya 88, 131
Azerbaycan 51, 77, 84
Baldwin 80
Barrere 42
Batı Trakya 11, 42, 85, 93
Belçika 87
Bompard 34, 42
Borax Consolidated Şirketi 144
Bozcaada 61, 85
Burhaneddin 148
Cevat Paşa 58
Chester İmtiyazı 28, 38, 39, 41,
47, 81, 82, 127
Cumhurbaşkanı 66, 67, 69
Cumhuriyet 7, 17, 21, 22, 23,
25, 26, 51, 64, 66, 67, 70,
71, 72
Çanakkale Boğazı 61, 62
Çekoslovakya 87
Doğu Telgraf Şirketi 130, 466
Doğu Telgraf Şirketi (Eastern
Telegraph Company)
130
Donanma 109, 111, 112
Dr. Chasseaud 142

Düvel-i Muazzama 79
Ekümenik Patrikhane 97, 101
Erivan 84
Ermeni 63, 92, 103, 104
Ermeni Patrikhanesi 103
Fethi Bey 55, 59, 63, 64, 66,
67, 68
Fevzi Bey 55, 68
Fransa 11, 32, 33, 34, 37, 76,
77, 80, 81, 82, 95, 113
Fransız General Charpy 62
Friend's Mission 151
Gelibolu 152
Gonatas 42
Graz 62
Gresham Şirketi 148
Grigorius 101
Hahambaşı Haim Naum 59
Halk Partisi 21, 51, 55, 60, 65,
66, 70, 73, 74
Hamidiye 109, 110, 112
Harington 35, 62
Haydar Bey 56
Haydarpaşa Liman Şirketi 146
Henderson 35, 67, 79, 145
Hindistan 90
Hoca Şükrü Efendi 50
Hüseyin Cahit Bey 49
Irak 10, 17, 27, 39, 57, 79
İkinci Grup 50, 56, 59
İleri 68
İmparatorluk Osmanlı Bankası
144
İngiliz Deniz Hastanesi 151
İngiliz Erkek Okulu 150
İngiliz Hükümeti 31, 38, 71, 73,
79, 82, 88, 149, 470
İngiliz Kız Okulu 150
İngiltere 7, 9, 11, 34, 35, 36, 37,
43, 48, 71, 73, 76, 78, 79,
80, 81, 82, 95, 149
İsmet Paşa 19, 20, 28, 31, 32,
33, 34, 35, 37, 39, 41, 42,
43, 44, 45, 46, 47, 48, 51,
52, 54, 56, 57, 59, 60, 61,
65, 67, 68, 70, 71, 72, 73,
74, 79, 81, 83, 84, 85, 89,
90, 93, 97, 104, 147
İstanbul Belediyesi 28, 145
İstanbul Rihtım Şirketi 144
İstanbul Telefon Şirketi 45, 46,
143
İtalya 11, 33, 34, 37, 73, 76, 81,
113
İtalyan General Mombelli 62
İttihat ve Terakki 21, 49, 50, 55,
56, 57, 58, 65
İzmir Osmanlı Gaz Şirketi 143
İzmir Osmanlı Gaz Şirketi de
(Ottoman Gas Com-
pany) 143
İzmit 51, 112
Kabul 77
Karaağaç 33, 37, 43, 61, 85
Kazım Karabekir 55
Keldani 104
Kemalist 50, 57, 71, 89
Kırım Mezarlığı 152
Kilikya 52, 53, 91, 142
Korfu 151
Köstence 130
Kral Hüseyin 89
Latife Hanım 51
Lloyd George 80

Londra 9, 11, 39, 46, 51, 71,
77, 117
Lord Curzon 32, 33, 34, 35, 40,
43, 80, 149
Lozan 9, 10, 11, 15, 17, 18, 28,
32, 35, 37, 40, 41, 42, 47,
48, 51, 56, 57, 59, 60, 68,
76, 77, 80, 81, 82, 83, 84,
86, 87, 89, 91, 93, 94, 97,
105, 109, 118, 120, 133,
141, 143, 144, 145, 147,
149, 150
Lozan Konferansı 18, 56, 59,
80, 84, 89, 94, 105, 143,
149
Lütfü Fikri 59
Meis 81
Milli Mücadele 18, 20, 21, 22,
24, 25, 27, 53, 56, 61,
82, 84
Misak-ı Milli 19, 20, 22, 31
Mombelli 62, 463
Montagna Formülü 35, 38, 40,
41
Moskova 77, 84
Mudanya 42, 44, 45, 105
Muharrem Kararnamesi 47
Muhtar Bey 68
Mustafa Kemal Paşa 25, 27, 41,
49, 51, 56, 59, 67, 72, 74,
79, 90
Musul 20, 37, 79, 110
Mübadele 85, 91
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 50,
54, 55, 56, 57, 58, 60, 74
Müslüman 22, 59, 64, 85, 89,
120, 125, 150
Müttefikler 32, 36, 39, 40, 41,
44, 45, 46, 83, 86, 97, 139
Necati Bey 60, 64
Nicolas 99
Orient Bank 146, 147
Ortodoks 91, 98, 99
Osman Ağa 53
Osmanlı Bankası 144, 468
Pan-İslamik 79
Papa Eftim 98, 99
Paris 31, 77, 129, 149
Patrik Meletios 97, 99
Plastiras 42
Poincare 32, 33
Polonya 87, 88
Portekiz 87
Rauf Bey 32, 50, 54, 55, 57, 59,
65, 66, 68, 69, 70
Refet Paşa 65, 69, 105
Regie General 38
Romanya 35, 46, 86, 87, 124
Rum 63, 91, 93, 94, 97, 98, 99,
103, 104
Rumbold 41, 43
Rum Patrikhanesi 93, 94
Rusya 46, 51, 73, 75, 76, 78, 83,
87, 124
Ryan 9, 15, 71, 72
Sevr Antlaşması 79
Seyir-i Sefain 112
Seyyid Emir Ali 71
Seyyit Emir Ali 72, 73
'Societe Franco-Roumania' 130
Sofya 86
Suritz 84
Suriye 41, 52, 60, 80, 91
Sünni 72

Şükrü Naili Paşa 63, 92
Tahran 77, 89
Tan 50
Tanin 49, 56, 68
Tazminat Konferansı 31
TBMM 33
Tekel 28, 121
Tercüman-ı Hakikat 71
Terkos Su Şirketi 46
Tiflis 77
Trakya 11, 18, 35, 37, 42, 45,
60, 85, 93, 105, 106, 125
Tröst Şirketi 146, 147
Tünel ve İzmir Liman Şirketi
46
Tünel ve İzmir Liman Şirketi
(The Tunnel and Smyrna
Quays Company) 46
Türk Merkez Bankası 143
Türk Petrol Şirketi 39, 47, 82
Türk Ticaret Odası 123
Tütün Tekeli 144
Venizelos 42, 43, 44, 85, 97
Yavuz 110, 112
Yemen 90
Yeni Gün 55, 68
Yunus Nadi 55
Yusuf Kemal 66, 77